

גבולות הסודיות הגרעינית מרדכי ואנונו והסנדיי טיימס

יואל כהן

הביטחוניות אפשר להסיק מהעובדה שהמוסד חטף את ואנונו באירופה והביאו לארץ על מנת להעמידו לדין באשמת ריגול ובגידה. ואנונו נאסר ל-18 שנה.⁵ לאחר שחרורו מהכלא ב-2004 הטילו השלטונות הגבולות על ואנונו ואסרו עליו לצאת לחו"ל.

במאמר זה ייבדקו שלושה היבטים של מקרה ואנונו. ראשית, כיצד הצליח הסנדיי טיימס לקיים תחקיר על הסיפור. שנית, המשמעות האסטרטגית של הכתבה והשפעתה על השיח התקשורתי והציבורי בישראל בנושא הגרעין. שלישית, אופיה של מערכת היחסים בין הסנדיי טיימס למי שסיפק לו את המידע לחשיפה, לאחר שנחטף ונאסר בישראל, המעלה שאלות על האחריות המוסרית של ארגון תקשורת כלפי אדם המספק לו מידע.

התחקיר על סיפורו של ואנונו

צוות "אינסייט" של העיתון היה חייב לענות על שלוש שאלות כאשר ערך תחקירים לאישוש טענותיו של ואנונו. ראשית, האם אכן עבד מרדכי ואנונו בכור? שנית, האם המידע שמסר – התהליכים שהשתקפו מהצילומים ושאותם תיאר – היה מדויק מבחינה טכנית? שלישית, האם בוצעו תהליכים אלה בכור הגרעיני? הקשיים שבהם נתקלו עיתונאי הסנדיי טיימס מצד פקידי ממשל ישראלים בבדיקת סיפורו של ואנונו ממחישים את הסודיות האופפת את התכנית הגרעינית. כאשר ביקשו אנשי העיתון מנושאי תפקידים ישראלים תגובה על הכתבה שעמדה להתפרסם, הסכימו אותם פקידים לאשר רק כי ואנונו הועסק בכור. לאור העובדה שלא הייתה גישה אל אותם נושאי התפקידים הרשמיים בישראל, הדרך היחידה לענות על שאלות אלה, מלבד בדיקת הדיוק של נתוניו האישיים של ואנונו, הייתה לבחון את אמינותו של המידע. אפשר היה לבדוק את מרבית הפרטים בסיפורו האישי של ואנונו. עם זאת, בעוד מכריו יכלו לאשר שהוא עבד בכור בדימונה, לא הצליח צוות "אינסייט" לאמת כי הוא נמנה עם היחידים שהיו בעלי גישה אל המדור הרגיש ביותר במתחם הכור, שכונה "מכון 2", ואשר בו יוצר הפלוטוניום לפי דבריו של ואנונו. כתבי הסנדיי טיימס נאלצו לקבל את הסבריו של ואנונו על האופן שבו הצליח להבריח מצלמה ולצלם את הצילומים. לדבריו,

במדיניות הציבורית בישראל אין עוד תחום המתאפיין במתח רב כל כך בין סודיות ממסדית מצד אחד לזכות האזרח לדעת מצד שני, כמו מדיניות הגרעין.¹ סוגיית הגרעין כפופה לצנזורה צבאית חמורה בישראל.² ישראל מסרבת בתוקף לאשר אם היא מחזיקה בפצצה אם לאו. העמדה היחידה שמבטאת ישראל בנושא זה היא שישראל לא תהיה הראשונה להכניס נשק גרעיני למזרח התיכון. הפרשנות לעמדה זו מונה שלוש סיבות. ראשית, אישור לטענה שישראל מחזיקה בפצצה היה יוצר לחצים בקרב דעת הקהל במדינות ערב על הממשלות ודרישות לאזן את המונופול הישראלי על הגרעין. שנית, לפי חוק סימינגטון שעבר ב-1976 בקונגרס האמריקני, אסור לממשלה הפדרלית בארצות הברית לספק סיוע חוץ לממשלות זרות המפעילות תכנית גרעינית שאינה כפופה לפיקוח בין-לאומי (Cochran, 1996). ושלישית, בשנות החמישים התנתה צרפת את שיתוף הפעולה שלה בבניית הכור הגרעיני בדימונה בשמירה על סודיות מוחלטת (Pean, 1981).

דוגמה הממחישה את המתחים הקיימים במדיניות הגרעין של ישראל בין הזכות לדעת לסודיות ממסדית היא הכתבה "חשיפת הארסנל הגרעיני של ישראל", אשר התפרסמה ב-*Sunday Times* (להלן: סנדיי טיימס) הלונדוני ב-5 באוקטובר 1986. חשיפה זו, שעשתה שימוש במידע וב-57 צילומים שסיפק לעיתון מרדכי ואנונו, אשר עבד בעבר כטכנאי בכור במשך תשע שנים, שינתה באופן דרמטי את תפיסותיהן של ממשלות זרות ושל דעת הקהל בחו"ל ובישראל עצמה על התכנית הגרעינית הישראלית.³ תמצית הכתבה השתרעה במחצית העליונה של העמוד הראשון. הכתבה הארוכה יותר השתרעה על שני עמודים מלאים בחלק הפנימי של העיתון.⁴ לאחר תיאור המבנה של מרכז המחקר הגרעיני, כללה הכתבה את הרקע האישי של ואנונו, את העסקתו בכור בדימונה וסיכום היסטורי קצר של הפרויקט. בהמשך נכללו בה סקירה של מאזן הכוחות האזורי ושל הניסיונות הכושלים של ארצות הברית לקיים פיקוח על הפרויקט. כמו כן נכלל בכתבה תיאור מפורט של "מכון 2" שבו בוצע, לפי הכתבה, תהליך ההפרדה בין פלוטוניום לאורניום ויוצרו כפתורי פלוטוניום עבור ראשי הנפץ.

על מידת החומרה שבה התייחס הממסד הישראלי להדלפה

For many years its existence was suspected: now a technician who worked Inside Dimona, Israel's

EVERY day at 7am a fleet of 40 blue and white Volvo buses sprays down the desert highway that cuts through the Negev desert. Nine miles out from the town of Dimona, the buses turn right into a side road and pull up after half a mile at an army checkpoint. Soldiers make a cursory inspection of security passes and the buses are waved through. Two miles further into the desert they stop at another Halt sign, where security is more strictly enforced.

Here an electrified fence extends into the dusty expanse of the Negev. It surrounds Israel's most secret establishment. The sand within the perimeter is raked by tractor to betray intruder footprints to the infantry and helicopter patrols. Observation posts are mounted on the hilltops nearby. Missile batteries have orders to shoot down any aircraft that stray into the airspace above, as one Israeli pilot discovered in his case in 1967.

Officially, Dimona is run by the Israeli Atomic Energy Authority to conduct experiments on nuclear power. Its official title is Kirya-Michael Charney or KMG - the Negev Nuclear Research Center. The world knows it as Dimona, long considered to be Israel's nuclear bomb factory.

Dimona is a plain and concrete cauldron reached from the Beersheva to Sodom highway. The road is the closest anyone can get without a security pass. On the hillside, photographers who have evaded the guards and succeeded in attaching a heavy shot from a speeding car charge excellent reproduction fees for their rare pictures.

The Volvo buses travel the route three times a day to the site, 12 buses, 120 seats and 11,300 miles. They carry 2,700 soldiers, technicians and administrative staff. Security demands that many people remain unaware of the details performed within by exacting standards. The site is 15 years

INSIGHT

There are 19 machons in all. Machon 1 is the nuclear reactor itself, a silver-domed building 400 ft in diameter. Machon 4 is where radioactive waste is immersed in water and packed in drums to be sent to the desert. But only all are ever allowed to pass through the doors of the real secret within Dimona - Machon 2.

Obviously, it is a crudely built and windowless concrete building, two stories high - ROH by 2003 - an apparently little-used warehouse and office block. Two details suggest otherwise: the walls are thickened to withstand nuclear blasts and there is an elevator tower on the roof which seems unnecessary for such a small building.

For three decades this innocuous slab of concrete has hidden Israel's secrets from spying satellites and foreign nuclear energy inspectors. Above ground level the center site is precisely what the Israelis say it is: an experimental nuclear power station. Intelligence agencies, scientists and journalists have attempted for many years to pierce otherwise. But all have fallen down on one key question: Where is the technology that can transform the practical atomic reactor into a bomb factory? Machon 2 provides the answer.

False walls on the first floor above ground hide the service lifts that take out and deliver materials to a subterranean level, where the components of nuclear weapons are produced and machined into finished parts.

back in Machon 2, to be told that, after passing a first test, he would be working on the night shift, 11.30pm to 8am.

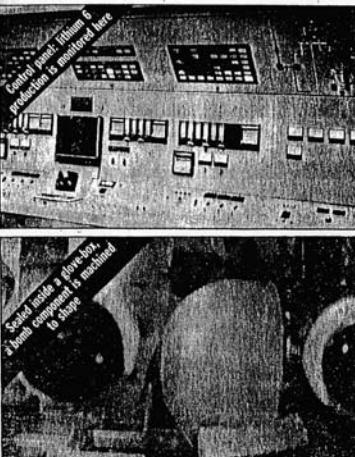
Vanunu satisfied a three-man examination board (an independent engineer, one of the Dimona school lecturers, and a specialist in handling radio-active materials). On August 7, 1977, he reported for his first full day's work at a control room - a controller on the night shift. It was the start of a nine-year stint as a nuclear technician which was to take Vanunu throughout the labyrinthine Machon 2.

Vanunu was secretly built by France between 1957 and 1964. It was originally claimed to be a civilian plant by Israel. However, by an American U2 spyplane photographed it for the first time, in a reconnaissance mission. John F. Kennedy forced the then defense minister, David Ben-Gurion, to submit to regular inspections by US officials to ensure that it remained a civilian nuclear reactor.

President de Gaulle added his reassurance, saying that France had stopped short of supplying the technology that would have transformed Dimona into a plant "from which one day, atomic weapons could emerge."

But the official claim has never been accepted. It has long been suspected, but never publicly confirmed, that Israel has been using Dimona to produce materials for a simple atomic weapon. But the many spy satellite attempts to fill the curtain around Dimona are always frustrated. Invariably, they fail on the testimony of underground workers who are never allowed to speak to the press.

Another bomb was made either from Uranium 235 or plutonium. But the reactor

Two of more than 60 photographs taken inside Dimona: they helped to convince experts

The general view has been that, while Israel does have an atomic weapons program, it is still of a rudimentary nature. Similar suspicions are harbored against several other nations, including Argentina, Pakistan, India and South Africa.

However, Mordechai Vanunu's testimony, which has been checked with leading nuclear experts on both sides of the Atlantic, shows that one of the world's worst kept secrets is, in fact, one of the best kept confidences of the century. Far from being a nuclear pariah, the evidence is that Israel must now be regarded as a major nuclear power, ranking sixth in the world in terms of nuclear components and ability to build atomic, neutron or hydrogen bombs.

WHEN French convention workers first bulldozed the desert scrub in 1957, they began excavating a crater 800 ft deep to land in it they buried Machon 2, the six-level concrete bunker, which was supported by the two innermost floors above ground. The false walls were built to hide the service lifts to the subterranean floors from the American inspectors. When the shaft was complete, French engineers and technicians installed the technology de Gaulle claimed to have denied Israel. Vanunu's older workmates at Dimona fondly related stories of the Frenchmen who worked alongside them.

The six underground floors of Machon 2 are divided into numbered production units. There is also a demonstration room where visiting VIPs, confined only to the prime minister, the defence minister and the defence attaché, are briefed on Operation Harp. That is the code-name for the plutonium in the core, which is the past 25 years to build perhaps 10 but certainly no more than 20 primitive atomic bombs similar to the 1962 atomic bomb dropped on Nagasaki in 1945. That is

can be produced in a compact plutonium plant. Plutonium is a by-product of the nuclear process, which in some types of reactor, like the one at Dimona, has to be separated from the uranium fuel rods after they have spent a period in the reactor core. It is sophisticated weapons design, using less efficient processes. Inspectors ended in 1962 20 kilograms of plutonium in enough to build a bomb.

inspector's eyes. The general view has been that, while Israel does have an atomic weapons program, it is still of a rudimentary nature. Similar suspicions are harbored against several other nations, including Argentina, Pakistan, India and South Africa. However, Mordechai Vanunu's testimony, which has been checked with leading nuclear experts on both sides of the Atlantic, shows that one of the world's worst kept secrets is, in fact, one of the best kept confidences of the century. Far from being a nuclear pariah, the evidence is that Israel must now be regarded as a major nuclear power, ranking sixth in the world in terms of nuclear components and ability to build atomic, neutron or hydrogen bombs. WHEN French convention workers first bulldozed the desert scrub in 1957, they began excavating a crater 800 ft deep to land in it they buried Machon 2, the six-level concrete bunker, which was supported by the two innermost floors above ground. The false walls were built to hide the service lifts to the subterranean floors from the American inspectors. When the shaft was complete, French engineers and technicians installed the technology de Gaulle claimed to have denied Israel. Vanunu's older workmates at Dimona fondly related stories of the Frenchmen who worked alongside them. The six underground floors of Machon 2 are divided into numbered production units. There is also a demonstration room where visiting VIPs, confined only to the prime minister, the defence minister and the defence attaché, are briefed on Operation Harp. That is the code-name for the plutonium in the core, which is the past 25 years to build perhaps 10 but certainly no more than 20 primitive atomic bombs similar to the 1962 atomic bomb dropped on Nagasaki in 1945. That is

החשיפה בסגנון טיימס, 5.10.86

שואונונו אכן עבד שם. השם היחיד שאותו הסכים למסור היה שמו של ראש הקמ"ג (הקריה למחקר גרעיני בנגב). בלונדון נעשה שימוש בתצלומי לוויין כדי לאמת את תיאוריו של ואנונו על הכור. התצלומים של חיצוניות הכור הושוו עם אלה שהיו בספריית התצלומים של הסנדיי טיימס, אשר הראו את תבנית מגדלי הקירור ואת צורת הביינינים. הצילומים בספרייה צולמו בתקופה שבה נבנה הכור, בראשית שנות השישים, אך הייתה ודאות רבה שהביינינים בצילומים היו אותם בניינים שהופיעו בתצלומי ספריית העיתון, אלא שצולמו בשלב מאוחר יותר של בנייתם. כתב אחר, מקס פרנגל, טס לישראל כדי לאמת את המידע האישי שמסר ואנונו. באוניברסיטת בריטניה וינגטון שבבאר שבע, שם למד ואנונו לתואר שני בפילוסופיה והועסק כעוזר הדואר, הצליחו לזהות אותו בתצלום שהראה להם. שכניו ואחרים אישרו בפני הכתב שהוא עבד בכור. אל צוות "אינסייט" צורף לצורך הסיפור פיטר וילשר, עורך משנה שעבד בסנדיי טיימס למעלה מ-25 שנה. תפקידו היה לשמש "פרקליט שטן", לבחון בעין ביקורתית את כל המידע שהיה בתהליכי בדיקה. הצוות התייעץ גם עם מומחים חיצוניים. על מנת לברר אם אכן מדובר בטכנאי שהיה מעורב בהפקת פלוטוניום, התייעץ אחד הכתבים עם מדען מהרשות לאנרגיה גרעינית של בריטניה בהארול (Harwill), שם נערכים ותהליכי הפקת חומרים בדרגת פלוטוניום, והראה לו את תיאוריו של ואנונו על עבודתו ואת הצילומים שהביא, וכן פנה אל רשויות ממשל דומות בארצות הברית. לנושאי התפקידים

מערך הביטחון ההיקפי בכור היה רופף יחסית והוא היה חופשי לטייל ברחבי המפעל בעת משמרות הלילה הארוכות והמשעממות. לעתים מזומנות הוא ביקר בחדר ההדגמות במפלס 2, שבו תודרכו אח"מים ישראלים שביקרו בכור. ראש הממשלה, שר הביטחון והקצונה הצבאית הגבוהה, לדבריו של ואנונו, בחדר היו מודלים של מתקנים גרעיניים אשר נשמרו בקפסאות וכן תרשים של תכנית המפלסים של "מכון 2" שהוצג על הקיר. ואנונו סיפר לכתבים שהוא הבריה בנפרד את המצלמה ואת סרט הצילום למקום עבודתו, והחביא אותם בין הסנדוויצ'ים והשתיה שהביא אתו. חלק מהתצלומים היה פגום, כתוצאה מחשיפת יתר לאור. אנדרו ניל, עורך העיתון, שלח לאוסטרליה את הכתב פיטר הונם, בעל תואר אקדמי בפזיקה, לפגוש את ואנונו. במשך שבועיים תיאר ואנונו להונם את סדרי המשמרת שלו, וסיפר לו על התהליכים שעליהם פיקח ושהיו לדבריו כרוכים בהפרדת פלוטוניום מאורניום. ואנונו תיאר את מבנה הכור. לדבריו, "מכון 2" כלל שתי קומות מעל פני הקרקע ועוד שש קומות תת-קרקעיות נסתרות, שם הופרד הפלוטוניום מהאורניום ונאפה ל"כפתורי" פלוטוניום. התצלומים של ואנונו הראו שעוני מחוגים, לוחות בקרה, תרשימי זרימה ואביזרים אחרים שהציגו, לדבריו, את תהליך ייצור הפלוטוניום. שעוני הזרימה אפשרו אחר כך למומחים לקבוע אם היה זה ייצוג מדויק של תהליך ייצור הפלוטוניום. בתצלומים נראו גם מודלים של פצצות ניטרון. ואנונו סירב לבקשתו של הונם למסור את שמותיהם של עובדים נוספים שהיו חבריו לעבודה בכור בדימונה, כדי שהעיתון יוכל לוודא

למרות העובדה שלברנבי הייתה השקפה פוליטית, הוא נחשב לבעל חשיבה שיטתית, ואף על פי שלא היה מעורב עוד בייצור נשק גרעיני הוא התעדכן בתחום במסגרת עבודתו ב-SIPRI.

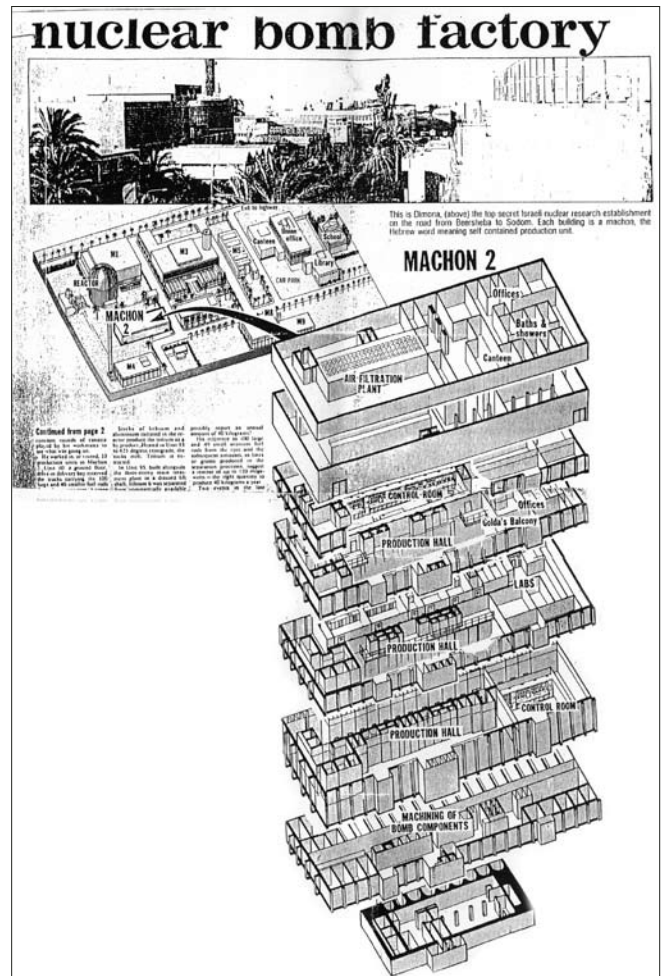
לאחר שבחן את ואנונו במשך יומיים, הגיע ברנבי למסקנה שלוואנונו יש מידע מפורט על הטכניקות שבהם נעשה שימוש, וכן שהוא עבד ביישום תהליכים אלה. הוא השתכנע כי ישראל היא ללא ספק בעלת יכולת גרעינית. ואנונו דיבר בכנות על כך שתחומי הידע שלו מוגבלים ולא פירט מעבר לכך. הצילומים עצמם הראו רק מודלים. הצילום של חדר הבקרה שאותו הדפיס העיתון בעמוד הראשון נראה דומה לחדרי בקרה של כורים, של מפעלי מחזור ושל מפעלים להפקת חשמל. לוחות הזרימה חיזקו את אמינותו של הסיפור, וברנבי העריך את התמונות שהראו את תהליך הפרדת הליתיום כראיות מפתח.

ניל קרא את עותק התחקיר של "אינסייט". לאור חשיבות הסיפור הוא ביקש לקבל חוות דעת ממדען בעל מוניטין בינלאומיים שיהיה מוכן להוסיף את שמו ולאשר את אמינות הסיפור של "אינסייט". העיתון פנה אל ד"ר תאודור טיילור, שהיה בעבר ראש תכנית הניסוי לנשק גרעיני של הפנטגון, ובמסגרת זו הוא תכנן ובדק נשק גרעיני ובנה מפעלים לייצור נשק גרעיני. טיילור היה תלמידו של אבי הפצצה הגרעינית, רוברט אופנהיימר. אחרי שראה את הצילומים וקרא את תעתיקי התחקיר שנערך לוואנונו, הסיק טיילור שלא ספק ישראל היא בעלת יכולת גרעינית. יתר על כן, על פי הערכתו של טיילור, התכנית הגרעינית של ישראל הייתה מתקדמת יותר מכפי שגרסו הערכות קודמות.⁸

נוסף על אלה דיבר הסנדיי טיימס עם ד"ר פרנציס פריין, שהיה ממונה על התכנית הגרעינית של צרפת בשנים 1950-1971, ובתפקידו זה פיקח על בניית הכור בדימונה על ידי צרפת בסוף שנות החמישים ותחילת שנות השישים. בראיון עמו, שהתפרסם בעיתון בשבוע שאחרי פרסום החשיפה של ואנונו, גילה פריין שנוסף על בניית הכור סיפקה צרפת גם טכנולוגיה לבניית פצצות גרעיניות וכמו כן בנתה את המפעל הסודי התת-קרקעי לעיבוד פלוטוניום, שהיה ממוקם ב"מכון 2", שם עבד ואנונו, וכן סיפקה כמות מסוימת של דלק אורניום.

הראיון של הסנדיי טיימס עם פריין אישר את טענתו של ואנונו שבידי ישראל היו הטכנולוגיה, המפעל והמשאבים לייצור פצצות אטום. הראיון תימן את המידע שהתפרסם ב-*Time Magazine* בשנת 1976 ולפיו המפעל לעיבוד פלוטוניום לא נבנה עד סוף שנות השישים.⁹ על יסוד תיאוריו של ואנונו של הבניינים והכבישים במתחם הכור, הכין פיטר סאליבן, גרפיקאי שעבד בעיתון, תכנית תלת-ממדית מפורטת של מבנה "מכון 2" בן שמונה הקומות, שהופיעה לכל אורכו של אחד העמודים של כתבת התחקיר.

בדיקת העדות של ואנונו בידי "אינסייט" כללה חמישה שלבים: ראשית, העבירו את הראיונות של הונם עם ואנונו באוסטרליה לבדיקת מומחים. הכתבים עצמם פעלו כ"שומרי הסף" לאימות המידע שמסר להם ואנונו בראיונותיהם עם ואנונו. שנית, ברנבי תחקר את ואנונו. שלישי, הראיות מתחקיר זה הופנו אל מומחים אחרים. רביעית, טיוטת הכתבה הועברה אל תאודור טיילור. חמישית, פיטר וילשר עבר על ממצאיהם ובחן אותם בעין ביקורתית. למרות מדיניותה של ישראל לשמירת סודיות בסוגיה הגרעינית,

האלה (שאליהם נערכה פנייה בלתי רשמית) לא נאמר מאיזו מדינה הגיע המודיע. אחד המומחים הזרים אישר שהצילומים מתאימים למפעל להפרדת פלוטוניום.⁷ כל המומחים שאתם התייעצו קבעו כי המודיע לא למד במעבדת מחקר לכימיה באוניברסיטה כלשהי או מתוך ספר לימוד, אלא עבד באופן מעשי במפעל לייצור פלוטוניום במשך תקופה ארוכה.

בלונדון נבדק ואנונו בידי ד"ר פרנק ברנבי, פיזיקאי גרעיני, שהמנדט שניתן לו היה להוכיח את אמינותו של ואנונו על ידי ניסיון לערער את סיפורו. הבחירה בברנבי הייתה מפתיעה משתי בחינות. ראשית, ברנבי עבד במשך שש שנים, באמצע שנות החמישים, בתכנית הגרעינית הבריטית באלדרמסטון (Aldermaston), אך לא עבד בתחום החימוש הגרעיני זה עשרים שנה. כמו כן הוא לא היה מוכר בארצות הברית כנמנה עם "ליגת העל" של מדעני גרעין. שנית, נשאלה השאלה שמא מסקנותיו של פעיל לשעבר בתנועה להקפאת המחקר הגרעיני באירופה ומי שהיה מנהל המכון השוודי הבינלאומי למחקרי שלום (SIPRI) עלולות להתפס כלא אובייקטיביות, שכן

הייתה שהכתבה הוטתה במכוון בהוראתו של מקסוול, שנענה לבקשת הרשויות בישראל, על מנת לערער את אמינות הסיפור של ואנונו, וכך להשליך על האמינות שתיוחס לסיפור שעמד להתפרסם בסנדיי טיימס.

ניל וצוות "אינסייט" גילו עדיין ספקנות לגבי מניעיו של ואנונו בחשיפת המידע. ניל והעורכים האחרים חששו שהסיפור הושלל בידי ממשלה זרה והיה בעצם תרמית. הרקע לחשש זה היה קשור לכך שבמאי 1983 רכש הסנדיי טיימס את זכויות הפרסום של מה שנטען שהיו יומניו של היטלר מידי המגזין שטרן, שאחר כך התבררו כמזויפים. תשובת שגרירות ישראל על טענותיו של ואנונו בנוסח "אין תגובה" העלתה את השאלה שמא הישראלים היו מעוניינים בפרסום הסיפור, בייחוד לאור השערותו של ברנבי, שמספר ראשי הנפץ הגרעיניים שבידי ישראל היה גבוה בהרבה מהערכות קודמות.¹⁰ התאוריה הייתה שהרשויות אפשרו לוואנונו להסתובב בחופשיות ולצלם בתחומי הכור כדי לשרת את רצונו "לספר לעולם על הישגיה של ישראל בתחום הנשק הגרעיני" (Barnaby, 1989, p. xi). היות שהודעה רשמית הייתה מעוררת תגובה שלילית בקונגרס האמריקני, טען ברנבי, אף ממשלה ישראלית לא הייתה יכולה להרשות לעצמה להודיע באופן רשמי שיש לה יכולת גרעינית.

ביום ו', ה-26 בספטמבר 1986, אחרי שפנו עיתונאי הסנדיי טיימס לשגרירות ישראל, זימן ראש ממשלת ישראל, שמעון פרס, בדחיפות את ועדת העורכים, עקב חששו שהסנדיי טיימס והסנדיי מירור עומדים לפרסם את הסיפור, ובניסיון להגביל את הנזק הפוטנציאלי מהפרסום שעמד בפתח. ועדה זו, שהוקמה בשם אחר ("ועדת התגובות") עוד לפני קום המדינה, כללה את עורכי העיתונים היומיים ואת ראשי כלי התקשורת המשודרים ובמסגרתה נהגו בכירים בממשל עד לדרגת ראש הממשלה למסור לעורכים ולראשי המדיה תדריכים על נושאים רגישים בתמורה להסכמתם להימנע מפרסום

היה צורך לקבל את תגובת ישראל לחשיפה המתוכננת. העימות עם הגורם הנחקר היה בעל חשיבות נוספת עקב העובדה שב-1977 פרסם הסנדיי טיימס דיווח של "אינסייט" שהשתרע על ארבעה עמודים, לפיו הפעילו הישראלים עינויים שיטתיים במהלך חקירתם של חשודים ערבים בגדה המערבית. העורך דאז, הרולד אוונס, החליט לא לפנות אל שגרירות ישראל לקבל תגובה לפני הפרסום, מפני שחשש כי פרסום שמות החשודים עלול לסכן אותם. מאוחר יותר התגלה כי חלק מהטענות היה לא מדויק. על ידי מסירת הסיכום בן שמונה העמודים של עדותו של ואנונו, יחד עם חלק מהצילומים, מספר הדרכון של ואנונו, ואישור העבודה שלו לשגרירות ישראל, ניתנה לשלטונות הישראלים ההזדמנות להרוס את אמינותו של האיש או להפריך את הטענות של ואנונו על תהליך הייצור של נשק גרעיני. ואנונו קיווה בתמימותו שישאר תודה באופן רשמי כי המידע נכון, מה שהיה בעצם שווה ערך לאישור שישאר מחזיקה בפצצה. ממשלת ישראל השיבה "אין תגובה" וקיוותה – אך הסתבר שהייתה זו תקווה שווא – שהסיפור ייעלם, איכשהו.

כשסיים צוות "אינסייט" לבדוק את סיפורו של ואנונו, התרחשה התפתחות בלתי צפויה, כשאדם שהכיר ואנונו מאוסטרליה, ששמו אוסקר גאררו, אשר היה אחראי לקשירת הקשר הראשוני בין ואנונו לסנדיי טיימס, הגיע ללונדון ודרש תשלום תמורת שירותיו. תשובת הסנדיי טיימס, שבה הוא נתבקש לחכות עד לאחר פרסום הסיפור לא סיפקה אותו, וגאררו העביר את הסיפור אל ה־*Sunday Mirror* (להלן: סנדיי מירור) שבבעלות רוברט מקסוול. ניל, שהתעניין לדעת כיצד יטפלו אנשי הסנדיי מירור בפרשה, עיכב את הפרסום. המהדורה המודפסת של הסנדיי מירור מיום 29 בספטמבר 1986 כללה כתבה שהשתרעה על פני שני העמודים האמצעיים של הגיליון תחת הכותרת "הסיפור המוזר של ישראל והנוכל הגרעיני", ובה הועלו שאלות חשובות על אמינותו של ואנונו. בטור צדדי צוטטו שני מדענים שהעלו ספקות קשים ביחס לאמינות הצילומים שנמסרו לעיתון. ד"ר ג'ון ברוך מאוניברסיטת לידס צוטט כמי שאמר שמקור הצילומים יכול היה להיות במעבדה כלשהי – אפילו במפעל לעיקור מזון או במתקן לשיטפת מכוניות. נוסף על הטלת ספק באמינותו של ואנונו, רמזה כתבת הסנדיי מירור, לפי הוראות העורך מייק מולוי, שהסיפור הוא תרמית. עורך החזרות בסנדיי מירור, טוני פרוסט, שבעבר התנגש עם מולוי על מדיניות המערכת, התלונן בפניו על הקו שנקט בכתבה. ברוך אמר לכתב הסנדיי מירור שייתכן כי הצילומים צולמו במתקן לייצור גרעיני, אך אין די ראיות כדי לקבוע זאת בוודאות. אם בכלל אופן הסיפור היה תרמית, אמר ברוך, הייתה זו תרמית מתוחכמת מאוד.

בעוד עשרת המומחים שאתם התייעץ הסנדיי טיימס קבעו, לפי העיתון, "שאינן פגם בעדותו של ואנונו", אף אחד מהמומחים שאתם התייעץ הסנדיי מירור לא קבע קביעה דומה. בדיווח של הסנדיי מירור נאמר שברשות העיתון מצויים 37 מ-57 הצילומים שוואנונו הביא עמו ממתחם המחקר הגרעיני. עם זאת, רק חלקם הוצג בפני מומחים. לסנדיי טיימס היה יתרון מכריע על פני הסנדיי מירור מפני שהיה בקשר ישיר עם ואנונו. מערכת הסנדיי מירור טענה בשיקול דעתה לגבי אמינות הסיפור, ועקב כך החמיץ העיתון "סקופ" בין־לאומי. השערה נוספת, שהעלה סימור הרש (Hersh, 1991),

כתבת התחקיר כללה למעלה מ-6,000 מילים, והיותה רק חלק מכלל המידע שמסר ואנונו לכתבי העיתון ולברנבי. העיתון תכנן לפרסם כתבות נוספות על היבטים אחרים של תכניתה הגרעינית של ישראל, ולכתוב ספר בשיתוף פעולה עם ואנונו, אך חטיפתו לא אפשרה את מימוש התכנית.

בתחקיר היו מעורבים שישה כתבים שעבדו על הסיפור במשך חמישה שבועות, כולל נסיעות לאוסטרליה, לארצות הברית ולישראל. לשם השוואה, בין התחקירים שנעשו בעבר היו כאלה שבהם היו מעורבים 15 או עשרים כתבים שעבדו עד שלושה חודשים. הסיפור על ואנונו עלה כ-40,000-50,000 לירות שטרלינג. מערכת הסנדיי טיימס קיוותה להחזיר לעצמה חלק מהעלויות הללו באמצעות חוזים שעליהם היא חתמה עם עיתונים ומגזינים עוד לפני פרסום הסיפור, אך העניין בפרסום התחקיר הצטמצם בעקבות היעלמותו של ואנונו וחוסר יכולתו של העיתון להמציא את המקור החשוב ביותר שהיה לו.

חשיבות החשיפה של ואנונו

אפשר לבחון את החשיבות הבין-לאומית של חשיפת הסנדיי טיימס בשאלת השפעתה על עמדת העממות הגרעינית הישראלית, בהשלכותיה על העולם הערבי מבחינת ההרתעה האזורית ותהליך השלום הערבי-ישראלי ועל המאמצים הבין-לאומיים להנהיג פיקוח נשק, וכן מבחינת ההשלכות הפנימיות בישראל עצמה. ההערכה שבידי ישראל מאה-מאתיים ראשי נפץ גרעיניים חיזקה את הדומיננטיות הגרעינית של ישראל באזור, שכן עד אז היו מרבית האומדנים קטנים בהרבה. עד לפרסום הכתבה של הסנדיי טיימס הוערך שלישראל יש יכולת גרעינית של עשרים-שלושים ראשי נפץ גרעיניים. בהתבססו על תיאוריו של ואנונו על כמות הפלוטוניום שהופקה מדי שנה, חישוב העיתון שישראל מחזיקה מאה-מאתיים ראשי נפץ גרעיניים. יתר על כן, התכנית הייתה מפותחת יותר מכפי שהוערך קודם לכן, וכללה פצצות תרמו-גרעיניות ופצצות מימן. חשיבות הפרסום בסנדיי טיימס הייתה טמונה גם בכך שזו הייתה הפעם הראשונה שנושא תפקיד לשעבר בפרויקט הגרעיני, שהיה בעל ידע ישיר על התכנית, דיבר בגלוי ובלא שהוסמך לכך.

תגובותיהן של ממשלות זרות לחשיפה יכולות לשמש אמת מידה לבחינת מקצועיותו של הסנדיי טיימס בהוכחת סיפורו של ואנונו. הערכה מודיעינית סובייטית משנת 1991 שישראל מחזיקה במאה-מאתיים ראשי נפץ גרעיניים תמכה בהערכת הסנדיי טיימס. עם זאת הערכה זו לא התקבלה על דעת כל הגורמים, גם אם מרביתם הגדילו את הערכותיהם הקודמות על יכולתה של ישראל. פקידי ממשל בארצות הברית, שסמכו את ידיהם על אמינות המידע הטכני שמסר ואנונו, פקפקו בהערכת הסנדיי טיימס מאחר שזו לא התייבשה עם מידע רלוונטי אחר שהיה ברשותם, לפיו היו לישראל רק חמישים-שישים מתקנים מבוססי-פלוטוניום. המכון הבין-לאומי למחקרים אסטרטגיים בלונדון העריך ב-1987 שישראל מחזיקה עד מאה ראשי נפץ גרעיניים. המכון הבין-לאומי למחקר השלום בשטוקהולם (SIPRI) העריך שעד 1993 ייצרה ישראל בין 240-415 ק"ג פלוטוניום, שאמורים היו להספיק ל-54 עד 98 ראשי נפץ גרעיניים.

הדברים או לעכב את פרסום המידע הרגיש. פרס ביקש מן העורכים להימנע מבקשת תגובה ישראלית על הסיפור במשך 48 שעות, מחשש מהתגובה המצרית ומתגובות אחרות בעולם הערבי. אחרי 48 השעות הראשונות יהיו העורכים חופשיים להדפיס מה שירצו, לאחר קבלת אישור מהצנזורה. לצעדו של פרס בכינוס ועדת העורכים הייתה השפעה מוכרעת על החלטתו של הסנדיי טיימס להדפיס את הסיפור. אחד העורכים שנכח במפגש הורה לכתבו בלונדון לבקש מהסנדיי טיימס את הטיפול המוקדמת של הכתבה כדי להכין תרגום לעברית עבורה. ניל הסיק מכך שהסיפור היה דליפה ביטחונית היסטורית וכי ואנונו אכן הדליף מידע ביטחוני אמיתי.

אחרי שוואנונו נעלם בעקבות חטיפתו, נקלע העיתון לדילמה אם לפרסם את הסיפור. נערך מפגש של עורכי העיתון. אלה שהתנגדו לפרסום טענו שהעיתון נקלע למצב של נחיתות מפני שאינו יכול להציג את עד המפתח שלו. עוצמת הסיפור נבעה מכך שאדם שהיה בעל ידע ישיר על המפעל הגרעיני פצה את פיו ללא קבלת אישור. אחרים טענו שהיעלמותו של ואנונו היא סיבה נוספת לפרסום את הסיפור, כדי להגן עליו מפני האפשרות שהמוסד עלול לרצוח אותו, לדוגמה. מרבית העורכים התנגדו לפרסום. חלקם המשיך להטיל ספק במניעיו של ואנונו, והאמין שביסוד הסיפור עומדת קנוניה ישראלית שנועדה להעצים את הרתעתה הגרעינית של המדינה באמצעות הפצת הסיפור. אפשר היה לערער על טענת העיתון ש"מדעני גרעין שאיתם התייעצו אנשי הסנדיי טיימס" חישבו שלפחות 100 ואולי עד 200 ראשי נפץ גרעיניים היו כבר מורכבים.¹¹ כאשר הם חישוב את מספר כלי הנשק הגרעיניים הן לפי כמות הפלוטוניום שאפשר היה להפיק בתקופת קיומו של הכור והן על פי משלוחי yellowcake – החומר שממנו מפקים אורניום – שהיה ידוע כי הגיעו לישראל, נקב ברנבי באומדן של 150 טילים בעלי ראשי נפץ גרעיניים. אולם אחד העורכים הזוטרם חשב ש"100-200" היא כותרת מושכת יותר מ"150". האומדן של 200 ראשי נפץ התבסס על ההנחה המפוקפקת שתהליך הייצור ככור נמשך ללא הפוגה, וכי לא נהגו לעצור את פעולתו לעתים מזומנות לצורך עבודות תיקון ותחזוקה.

בין המהדורות שהודפסו הוכנסו שינויים בטקסט. השינויים נערכו בטור צדדי, שנשא את הכותרת "כיצד שוכנעו המומחים" וכלל תיאור של הבדיקות השונות שערכו ברנבי ו"אינסייט" לוואנונו. במהדורה הראשונה הושמט המשפט שהסביר את העדר העובדים בצילומים של ואנונו מהכור בדימונה – "לוואנונו יש תשובה פשוטה: אני לא עמדתי לצלם מול עיניהם של עמיתי לעבודה" – מפני שהוא עורר ספק ואי ודאות מעצם העלאת השאלה. במקום זאת הסתיימה הכתבה באמירה שעשרה מדענים אשר אליהם פנה העיתון קבעו כי עדותו של ואנונו היא ללא פגם, ובכך הייתה אסמכתא נוספת בעיני הכתבים לאמינות סיפורו. שינוי נוסף בטקסט היה השמטת ההסתייגות של ד"ר תאודור טיילור, שהודפסה במהדורה הראשונה, על כך שתיאורו של ואנונו של התשתית בדימונה, ותיאוריו של החומרים התואמים את המודלים של רכיבי הנשק, נראים מדויקים, בהנחה שהצילומים אכן נעשו בדימונה. במקום הסתייגות זאת הופיעה מסקנתו של טיילור, שנדפסה בעמוד הראשון של העיתון, כי ברשותה של ישראל נשק גרעיני לפחות עשור, וכי התכנית הישראלית מפותחת יותר מכפי שגרסו ההערכות הקודמות.

טיימס. הגילויים של ואנונו חזקו את הרתעתה הגרעינית של ישראל במלחמת המפרץ ב-1991. ברמזו לתפיסה הבינ-לאומית על יכולתה הבלתי-קונוונציונלית של ישראל, אמר ראש הממשלה יצחק שמיר בראיון ל-CNN, באוקטובר 1990, ש"מי שמאיים עליך בכלי הנשק הנוראיים ביותר בעולם חייב לחשוב על תגובות מסוימות לשימוש בכלי נשק כאלה". הגילוי של ואנונו תרם להרתעת עיראק משימוש בראשי נפץ בלתי קונוונציונליים ב-39 טילי הסקאד שהיא שיגרה לישראל במלחמת המפרץ. בגאדא חשבה בצדק שישראל לא תגיב בהתקפה גרעינית כל עוד עיראק עצמה לא חצתה את הסף שבין נשק קונוונציונלי לנשק בלתי-קונוונציונלי.

התגובות בעולם הערבי התמקדו פחות בנתונים המפורטים של טענותיו של ואנונו ויותר בסוגיה הכללית ובהיסטוריה של יכולתה הגרעינית של ישראל. התגובה הערבית לחשיפה הייתה בעלת שני פנים. ראשית, על פי גירסתם הפרטים היו נכונים. החשיפה לא נבעה מכשל ביטחוני אלא הייתה מאמץ ישראלי בזירה הבינ-לאומית להטיל מורא על הערבים ולחזק את עמדת ההרתעה הישראלית (Levite and Landau, 1991). שנית, לדעת הערבים המידע לא חידש דבר אלא אישר את מה שכבר היה ידוע מאז צילם מטוס בין אמריקני מסוג U-2 את הכור. אחרי החשיפה של ואנונו התאפיינה התגובה הערבית בהמצאה לעולם הערבי לפתח יכולת שתאפשר לו להציג מענה על האיום הגרעיני שנשקף מצד ישראל. הרצון הערבי התבטא בעיקר בפעילות דיפלומטית. ביוזמה ערבית התקבלה החלטה בעצרת הכללית של האו"ם לחקור את התכנית הגרעינית הישראלית בהצבעת רוב של 92 מדינות שתמכו בה, לעומת שתיים שהתנגדו (ארצות הברית וישראל); 42 מדינות נמנעו. בדוח של האו"ם שהתפרסם באוקטובר 1987 נאמר שאין הוכחות אך קיים רושם חזק של ישראל לאשר או לייצור נשק גרעיני. כראייה לכך הוזכרו סירובה של ישראל לאשר או להכחיש את יכולתה הגרעינית, התבטאויותיה הסתומות ביחס לנשק גרעיני, וסירובה לחתום על האמנה לאי ההפצה של נשק גרעיני. בדוח פנימי של הרשות הבינ-לאומית לאנרגיה גרעינית על חשיפתו של ואנונו הופיעה אזוהרה על כך שתכניתה הגרעינית של ישראל "קרעה לגזרים את מערכת הפיקוח הגרעיני הבינ-לאומית".

בפומבי נטו נושאי תפקידים בארצות הברית להמעט מחשיבות החשיפה. דובר מחלקת המדינה חזר על נוסחה סטנדרטית ביחס לשאלת היכולת הגרעינית הישראלית, שבה השתמשו אנשי ממשל אמריקנים שנים רבות. בתדריך שהתקיים יום לאחר פרסום כתבת **הסנדיי טיימס** הוא אמר כי ארצות הברית מודאגת מקיומם של מתקנים גרעיניים נטולי פיקוח וכי היא יידעה את ישראל על דאגתה. "האצנו בישראל להסכים לאמצעי פיקוח מקיפים"¹⁵.

ארצות הברית נמנעה מללחוץ על ישראל לחתום על האמנה לאי הפצתו של נשק גרעיני (NPT) כל עוד ישראל המשיכה לעשות ויתורים טריטוריאליים למען השלום. דבר זה שיקף את ההבנה שהושגה ב-1969 בין הנשיא ריצ'רד ניקסון וראש הממשלה גולדה מאיר, כי ארצות הברית מסכימה שלא ללחוץ על ישראל בנושא הגרעיני כל עוד ישראל לא תפרסם את יכולתה. אף על פי שארצות הברית עשתה מאמצים אינטנסיביים להגיע לפיקוח נשק, הסכימה להתייחס לישראל כאל "מקרה מיוחד" כל עוד זו תשמור על מעטה של סודיות בנושא.

הסנדיי טיימס ביסס את אומדנו במידה מסוימת על ההנחה שההספק החשמלי – הקובע את כמות הפלוטוניום שניתן להפיק – מגיע לפי חמישה או פי שישה יותר מזה של הכור המקורי שסיפקה צרפת לישראל בשנות החמישים. ואנונו טען שההספק המקורי של 26 מגה-וט הוגדל לשבעים מגה-וט עוד לפני שהיא התחיל לעבוד שם ב-1977, והוגדל שוב ל-150 מגה-וט בתקופה שהיא ארצות הברית פקפקו בטענת **הסנדיי טיימס** שהספק הכור הוגדל פי שישה. "פרויקט העין הציבורית" של הפדרציה של מדענים אמריקנים (FAS)¹² השווה צילומי לוויין של הכור בדימונה אשר צולמו באמצעות לוויין הריגול האמריקני "קורונה" ב-1971, ושהסיווג הסודי שלהם פקע עם צילומי הכור בדימונה שהושגו באמצעות הלוויין "איקונוס" בשנת 2000. גם הוא פקפק בהערכת **הסנדיי טיימס** על ייצור ארבעים ק"ג פלוטוניום לשנה. הכמות של מאה-מאתיים ראשי נפץ דורשת מספר גדול מאוד של יחידות קירור נוספות. אף כי מערכת קירור חדשה נוספה בתקופה שוואנונו עבד שם, הסיקה FAS שלא הוקמו יחידות קירור מספיקות עבור ייצור של מאתיים ראשי נפץ גרעיניים. FAS גרסה שההספק המקורי של 24 מגה-וט לא השתנה באופן ניכר, אך ייתכן שהופעל הספק של 40 מגה-וט בזכות התייעלות פעולת הקירור, שהתאפשרה עקב האקלים המדברי. FAS העריכה כי ייתכן שברשותה של ישראל יש מספיק פלוטוניום לייצור מאה ראשי נפץ.

הערכת הממשל בארצות הברית בנושא הגרעיני הישראלי מתבססת על התקופה בת שמונה השנים שבה עבד ואנונו בדימונה, התקופה היחידה שלגביה התפרסם מידע, ואינה מביאה בחשבון ייצור פלוטוניום בתקופה שבין הקמת הכור בשנות החמישים המאוחרות וראשית שנות השישים למועד הצטרפותו של ואנונו לסגל העובדים. לפי דבריו של ברנבי, כתבת **הסנדיי טיימס** כוללת כשישים ראשי נפץ המתקופה הקודמת להצטרפותו של ואנונו. עם זאת דיווחים שהתפרסמו ב-1993, לפיהם הופסק יום העבודה בן שלוש המשמרות בכור,¹³ הדגישו את אי הוודאות שבהסקת מסקנות המתבססות על פרטים בדרך של גזירה מן הפרט אל הכלל.

טענת **הסנדיי טיימס** שישראל מייצרת ליתיום דיאוטריום וטריטיום (חומרים הנדרשים בייצור של כלי נשק תרמו-גרעיניים) התבססה על המידע של ואנונו שכ-170 ק"ג של ליתיום-6 יוצרו בתקופה של שלוש שנים מ-1984-1987. אולם ואנונו לא סיפק ראיות שישראל אכן ייצרה כלי נשק תרמו-גרעיניים.

אף כי לפי **הסנדיי טיימס** ואנונו לא ראה ראש חץ מושלם כמו עיניו, לא היה בכך כדי להפחית ממשמעות העובדה שוואנונו היה העד הראשון אשר סיפק תמונה של המתרחש בכור, שמקורה במעגל הפנימי של עובדי הכור. מהנדס גרעיני בכור בדימונה, שכונה "ג'ורא", העיד אחר כך במשפטו של ואנונו שנערך בלתיים סגורות, ש"מה שפורסם עד החשיפה ב'סנדיי טיימס' היו ספקולציות והשערות שונות מסוג זה או אחר. החשיפה של ואנונו הייתה מלווה בצילומים ובפרטים. האדם שעבד בכור בדימונה היה מסוגל לדבר על סמך הניסיון שלו עצמו"¹⁴. לפי הדיווח כמה שבועות אחרי החשיפה של **הסנדיי טיימס**, בפגישת ועדת העורכים, אמר פרס שהחשיפה של ואנונו חיוקה את ההרתעה הישראלית. נושאי תפקידים ישראלים חשו חופשיים יותר לרמוז על תכנית הגרעיני של ישראל מכפי שנהגו לפני החשיפה של **הסנדיי**

ובשנים הבאות יותר לפקחי הסוכנות הבינלאומית לאנרגיה אטומית לבצע את הבדיקות (בדיקות הסוכנות הבינלאומית לאנרגיה אטומית נחשבות מחמירות יותר מאלה של נורבגיה). אך הוועדה הפרלמנטרית הנורבגית לענייני חוץ דחתה את נוסחת הפשרה והתעקשה לדעת מה קרה למים הכבדים. הוועדה אמרה שאפשר יהיה לוודא זאת רק אם יותר להם לקבל גישה למתקני המחקר הגרעיני של ישראל. אחרי חידוש המשא ומתן הסכימה ישראל באפריל 1990 להחזיר לנורבגיה את שארית מלאי המים הכבדים במשקל 10.5 טון. ממשלת ישראל אמרה שיתרת המים הכבדים אבדה כתוצאה משפיכה ומהתאיידות.

באוקטובר 1988 הודיעה נורבגיה – אחת הספקיות העיקריות בעולם של מים כבדים – על איסור יצוא של מים כבדים, מלבד כמויות זעירות הנחוצות למחקר מדעי. החלטה זו הייתה תוצאה של המשבר הנורבגיי-ישראלי ושל התפתחויות נוספות, כולל ההעברה להודו של 15 טון מים כבדים שסופקו לחברה מערב גרמנית, וההעברה לישראל של 12.5 טון מים כבדים שסופקו לרומניה ב-1986 לפי הפרסומים בנורבגיה.

ההשפעות של חשיפת ואנונו על דעת הקהל בישראל

התקשורת הישראלית הדפיסה את הכתבה המתורגמת שהשתרעה על פני שלושה עמודים, וניצלה את ההזדמנות הנדירה שנקרתה לה לספק לציבור תמונה מפורטת של המפעל הגרעיני. על יסוד ההנחה שמה שפורסם מחוץ לתחום הטריטוריאלי של המדינה אינו מגיע ממקורות ישראלים רשמיים ולכן אינו סודי, מאפשרת הצנזורה הצבאית את הפרסום של מידע גרעיני רק במקרים של ציטוט ממקורות זרים. התקשורת הישראלית נמנעה מלדון במשמעות חשיפתו של ואנונו או בשאלה הרחבה יותר של המדיניות הגרעינית של ישראל. עיתונאים ישראלים נזהרו שלא ייווצר הרושם שהם מגינים על פעולתו של ואנונו. עיתונים איכותיים כגון **הארץ**, **דבר** ועל המשמר פרסמו מאמרים על השאלה הרחבה יותר של מדיניות גרעינית, אך מאמרים אלה נכתבו בידי כותבים חיצוניים ולא בידי הכתבים הצבאיים של עיתונים אלה. העיתון **חדשות**, שנוסד ב-1984, ניסה לעורר את התעניינות הקוראים על ידי התמקדות בסיפורו האישי של ואנונו. בקשת פרס מוועדת העורכים לא להרחיב בסיקור הכתבה של **הסנדיי טיימס** המחישה עד כמה הגבולות בין הממסד הישראלי לעיתונאים אינם מוגדרים כיאום. מאמר מערכת שתכנן העיתון **הארץ** לפרסם לצד הגירסה העברית של כתבת **הסנדיי טיימס** על פני שלושה עמודים נפסל בידי הצנזורה. במחאה על כך השאיר העיתון את הטור של מאמר המערכת ריק. כשבעים אחוז מן הדברים במאמר המערכת שתוכנן להתפרסם בעיתון השמאל על **המשמר** נפסלו גם הם. איגוד עיתונאי ישראל, שמתח ביקורת על ועדת העורכים מזה זמן רב, משום שראה בה אמצעי של הממסד לסתום את פיה של העיתונות, מתח ביקורת הן על פרס והן על העורכים.

הצנזורה הצבאית רואה בתקשורת הישראלית גורם בלתי נפרד מעמדת ההרתעה הישראלית ומאמינה שפרסום מידע על המדיניות הגרעינית של ישראל עלול להתפרש כאישור להערכות שהמדינה מחזיקה בפצצה. לדבריו של חנוך מרמרי, עורך **הארץ** ככנס שנערך באוניברסיטת חיפה ב-1995, "קיים הבדל בסיסי בין הנושא הגרעיני לבין נושאים בטחוניים אחרים. בנושאים אחרים קיים שחור ולבן,

בכל זאת הגילויים עוררו עניין בקהילייה הביטחונית של ארצות הברית. הנשיא רייגן כינס את ועדת ג'ייסון, הקבוצה המדעית המייעצת רמת הדרג ביותר של הממשל, העוקבת אחרי התפתחויות חשובות הנוגעות לביטחון הלאומי של ארצות הברית, כדי להעריך את השפעת החשיפה על האסטרטגיה שלה. עותק של ההקלטות המקוריות שנעשו במסגרת חקירתו של ואנונו בידי **הסנדיי טיימס**, כולל עדותו הטכנית המפורטת – שאורכה היה פי עשרה מהכתבה שהתפרסמה – הגיע אל גורמי הביון האמריקניים. מומחים לחימוש במעבדות הגרעין שבלוס אלמוס ובליברמור בחנו את עדותו של ואנונו ואת הצילומים שהביא, והופתעו מההיקף של התכנית הגרעינית של ישראל.

אף על פי שחשיפתו של ואנונו נבדקה בידי הוועדה המשותפת של שני בתי הקונגרס למדיניות גרעינית, לא הייתה לכך השפעה על הסיוע האמריקני לישראל. החשיפה הקשתה על ישראל להשיג אספקה של חומרי גלם מסוימים עבור תכניתה הגרעינית, לפי דבריו של אבא אבן, שהיה יושב ראש ועדת החוץ והביטחון של הכנסת בתקופת החשיפה של ואנונו.¹⁶

בעקבות חשיפת ואנונו החליטה ארצות הברית להטיל הגבלות על ישראל. ההגבלות כללו את סירובה של ארצות הברית לאשר את המכירה של מחשבי-על שבו ניתן להשתמש לצורך הדמיה של ניסוי גרעיני.¹⁷ כמו כן, לפי הדיווח הונהגו נהלים חמורים יותר בביקורים של מדענים ישראלים במעבדות גרעין אמריקניות.

מערכת היחסים הדיפלומטית היחידה שהושפעה בצורה משמעותית עקב החשיפה של **הסנדיי טיימס** הייתה זו שבין ישראל לנורבגיה. ב-1959 רכשה ישראל 22 טונות של מים כבדים עבור הכור מחברה נורבגית. נורבגיה הטילה הגבלות חמורות על השימוש בחומרים אלה, וקיבלה מישראל הבטחה שהשימוש שייעשה בהם יהיה למטרות שלום בלבד.¹⁸ בעקבות הפרסום ב**סנדיי טיימס** דרשו פוליטיקאים נורבגים ואנשי ציבור נוספים לדעת מה עלה בגורל המים הכבדים, ולחצו על ממשלתם להפעיל את זכותה לקיים פיקוח. הכנס הצביעורי החמיר עוד עקב דיווח נוסף, שנקרא "הצל הגרעיני של ישראל", ואשר פורסם על ידי "פרויקט ויסקונסין לפיקוח על נשק גרעיני"¹⁹ חמישה ימים לאחר חשיפת **הסנדיי טיימס**, שם נקבע שמים כבדים שייצאה נורבגיה שימשו לייצור נשק גרעיני במקום למטרות שלום. אחרי שהתקשורת הנורבגית חשפה את הנושא, שידרה הטלוויזיה הנורבגית תכנית דוקומנטרית בת חמישים דקות תחת הכותרת "מים כבדים נורבגיים לנשק גרעיני", שם נטען שמרבית היצוא של מים כבדים לישראל שימש לייצור נשק גרעיני.

הביקורת הציבורית על ממשלת נורבגיה החריפה. תחילה דחתה ממשלת ישראל את הבקשות הנורבגיות שהסוכנות הבינלאומית לאנרגיה אטומית תבדוק את המים הכבדים בטענה שגיסא שהמים הכבדים שסיפקה נורבגיה התערבבו עם משלוחי מים כבדים אחרים, ומאידך גיסא שהסוכנות הבינלאומית לאנרגיה אטומית היו מוטות נגד ישראל. אך ככל שגברו הלחצים הפרלמנטריים והציבוריים אמרה ממשלת נורבגיה שאם לא יתאפשר לה לבדוק את המים הכבדים היא תתעקש שהם יוחזרו. באוקטובר 1987 שלחה נורבגיה צוות טכני לישראל כדי לבדוק את הכור בדימונה, אך לא הותר לצוות זה להיכנס אל תחומי הכור. באפריל 1988 יזמו שתי הממשלות הסכם ולפיו בשנה הראשונה יורשו פקחים נורבגים לבדוק את המים הכבדים,

היומיים העיקריים בעברית ושל שני ערוצי הטלוויזיה הישראליים מצאה שב-1999 פורסמו או שודרו 165 פריטים שהיו קשורים לנושא הגרעיני. בדירוג הנושאים המסוקרים ביותר היה הנושא הגרעיני השלישי מבחינת כמות הסיקור אחרי לבנון והפלסטינים. תת-הקטגוריה של המדיניות הישראלית בקשר לגרעין הייתה תת-הקטגוריה הגדולה ביותר (49 פריטי מידע), תת-הקטגוריה השנייה הייתה פיקוח על נשק ואמנות בין-לאומיות (24 פריטי מידע). תת-הקטגוריה גדולה נוספת היה ואנונו עצמו. לעומת נושאים אלה, נושא הפסולת הגרעינית הרדיואקטיבית נדון רק ארבע פעמים והבטיחות בכור הגרעיני הופיע רק שבע פעמים.

העיתון והמודיע

תגובת הסנדיי טיימס אחרי שהמוסד חטף את ואנונו והחזירו לישראל ממחשה את סוגיית האחריות ואת המתחים הקיימים ביחסי הכתב עם המודיע. המקרה מעורר שאלות על חובותיו של הארגון החדשותי להגן על המודיע כאשר חייו עלולים להימצא בסכנה עקב גילוי המידע, על חובותיו אם העניינים משתבשים, ועל חובותיו של המודיע לשתף פעולה עם הארגון.

בתקופה שבה נבדק סיפורו בעיתון הוזהר ואנונו על ידי סגל העיתון לא לצאת ולא ללכת לבדו ברחוב. נעשו מאמצים מסוימים להסתירו, כולל בבתיים של כתבים. עלתה השאלה היכן ירצה ואנונו לחיות, שכן היה ברור שהוא לא יוכל לשוב לישראל, אך לא הוסדר דבר עם ממשלת בריטניה או עם ממשלה זרה אחרת.

החודשים הראשונים והשנים הראשונות אחרי היעלמותו של ואנונו התאפיינו באדישות ובבלבול. אחרי שנודע כי ואנונו נעלם, יצר אחד מכתבי העיתון קשר עם המשטרה הבריטית, אך המשטרה לא הצליחה לגלות רמזים כלשהם לפתרון תעלומה. שר החוץ הבריטי התבקש לפנות אל ממשלת ישראל, אך משרד החוץ אמר שאין לו יסוד לפעולה כזאת, היות שוואנונו לא נחטף מאדמת בריטניה.²⁴

ואנונו עזב את בריטניה מיוזמתו וכפי שדווח, נסע לאיטליה. לא הופר אף חוק בריטי. פרס טלפן למרגרט תאצ'ר עוד לפני שוואנונו נעלם מבריטניה. אחת הכתבות של העיתון, רואנה וסטרן, פנתה אל עורך דין אמנון זכרונאי, שהתמחה בזכויות האזרח, וביקשה ממנו לעתור לבית המשפט העליון בעתירת "הביאס קורופוס". בעקבות זאת, ועקב גורמים אחרים, נעתרה בסופו של דבר ממשלת ישראל לאשר שוואנונו עצור בישראל; אך לא ידוע שהעיתון פנה אל ממשלת איטליה. צוות "אינסייט" סיפק מידע לוועדת חקירה שיפוטית של ואנונו מאדמת איטליה. פיטר הונס פגש את סיקה חמש פעמים כדי לדון במניעיו של ואנונו לגילוי סודות על מקום עבודתו.

התבטאות של העורך אנדרו ניל לאחר חטיפתו של ואנונו הודפסה בעיתון, אך לא פורסם שום מאמר מערכת גם אחרי שממשלת ישראל אישרה באופן רשמי שוואנונו שוהה בתחומי ישראל, רמז ברור לכך שהוא נחטף. התבטאות של מערכת העיתון על מעצרו של ואנונו הופיעה רק שש שנים אחרי חטיפתו, תחת הכותרת "עת לצדק" (A Time for Justice). העיתון הביע את דעתו ש"אם ישראל רוצה להיראות כמדינה תרבותית כפי שהיא גאה להציג את עצמה, עליה לגלות רחמים במקרה של מרדכי ואנונו – בקרוב". העיתון פנה

אך בנושא הגרעיני אנחנו צריכים לשחק את הפוליטיקאים ולהשתמש בסגנון של הממשלה ובהבחנות דקות נגד רצונו – מה שמחייב אותנו לצטט מקורות זרים".²⁰

לואנונו הייתה השפעה פחותה בהרבה מזו שקיווה לה. לדבריו, הוא דיבר עם הסנדיי טיימס כדי ליידיע את בני עמו על הפרויקט הגרעיני מתוך כוונה לעורר ויכוח ציבורי שיתמקד בשאלות המוסריות המונחות בבסיס הפרויקט. אך על פי סקרים שנערכו נמצא כי מרבית הישראלים האמינו ממילא שישראל מחזיקה בפצצה. יתר על כן, סקר שערך מרכז יפה למחקרים אסטרטגיים של אוניברסיטת תל-אביב תשעה חודשים לפני חשיפתו של ואנונו הראה ש-92 אחוז מהישראלים שנשאלו האמינו כי ישראל היא כבר בעלת נשק גרעיני, 54 אחוז מאלה שנשאלו היו בטוחים שלישראל יש נשק גרעיני ו-38 אחוז חשבו שישראל מחזיקה בנשק גרעיני אך לא היו בטוחים. רק שבעה אחוזים חשבו שאין לישראל נשק גרעיני אך לא היו בטוחים בכך.²¹

ואנונו לא הצליח לשבור את הקונסנזוס שתמך בהחזקת הפצצה או שתמך בשמירת סודיות בנושא הגרעיני. סקר של מכון יפה משנת 1987 מצא ש-78 אחוז מהישראלים תמכו בכך שישראל תפתח נשק גרעיני. ב-2002 תמכו 66 אחוז מהישראלים בשמירת הסודיות בנושא הגרעיני; 78 אחוז אמרו כך ב-1987, מה שמצביע על ירידה. תמיכה של שתי המפלגות הגדולות במדיניות העמימות הבטיחה שהנושא יעלה לעתים נדירות בלבד במסגרת שאלות כנסת ישראל.

בכל זאת, במלחמת המפרץ ב-1990-1991 היה הדיון שנערך בתקשורת על האסטרטגיה בנושא הנשק הבלתי-קוננונציונלי משמעותי יותר מבכל תקופה אחרת בהיסטוריה של ישראל. הדאגה בציבור הישראלי עקב האיום העיראקי עוררה את הדיון הציבורי והתקשורתי על האיום ועל האופציות לתגובה צבאית בלתי-קוננונציונלית ישראלית. מטרתו המוצהרת של ואנונו לעורר דאגה בקרב הישראלים עקב הדילמות המוסריות הכרוכות בסוגיית הנשק הגרעיני הובילו לתוצאות הפוכות מאלה שלהן הוא קיווה.

בעקבות מלחמת המפרץ ב-1991 גברה התמיכה בפיתוח גרעיני בישראל, והציבור התייחס אל נשק גרעיני כאל האיום העיקרי על הביטחון הלאומי. הסקר של מרכז יפה שנערך אחרי המלחמה מצא שהתמיכה בפיתוח נשק גרעיני עלתה ל-91 אחוז.²² חלה עלייה משמעותית בנכונותו של הציבור הישראלי לפרישת נשק גרעיני: 88 אחוז מהנשאלים אחרי המלחמה אמרו שהם מוכנים לכך שישראל תשתמש בנשק גרעיני. רק 53 אחוז אמרו את הדבר הזה ב-1987, ורק 36 אחוז סברו כך ב-1986. למרות הרושם המיליטריסטי הייתה גם מגמה הפוכה בציבור לטובת פיקוח על החימוש. בטוח הארוך הישראליים תומכים ברעיון של פיקוח על החימוש כאשר מדובר בנשק בלתי-קוננונציונלי. ב-1998 תמכו 82 אחוז ברעיון של הטלת איסור על צבאות האזור, כולל ישראל, להחזיק נשק גרעיני, כימי או ביולוגי (לעומת זאת, רק 56 אחוז הסכימו לצמצם את גודל הכוחות הקוננונציונליים).²³

תוצאה מריבוי הדיון הציבורי בתקופת מלחמת המפרץ ומהמידע הרב יותר על פרויקט הכור בדימונה שסיפק ואנונו ושהיה לנחלת הכלל, התאפיינו שנות התשעים בחידוש השיח הציבורי על הסוגיה הגרעינית בתקשורת ובאקדמיה. בדיקה של שלושת העיתונים

שהיה אז עורך העיתון, הרולד אוונס, דיבר עם שר החוץ הבריטי פעמים מספר בקשר לחטיפה, והשגריר הבריטי באדיס אבבה העלה את הנושא בפני ממשלת אתיופיה. הקונסול הבריטי נסע לאזור שבו נחטף סוויין. העיתון פנה גם אל נשיא סודן, ג'אפר נומירי, בבקשה שיעזור בחילוץו של סוויין. הכתב שוחרר אחרי שראיון של אוונס ב-BBC הרגיע את חששות החוטפים שסוויין מרגל.

במקרה של ואנונו העיתון רצה להגן על עצמו נגד טענות אפשריות על שנמנע מהגנה על המודיע שלו וטען שוואנונו החליט לנסוע לאיטליה לכמה ימים מרצונו החופשי ובניגוד להתנגדותו של העיתון. ואנונו לא היה עיתונאי בעיתון, הוא היה בסך הכול מודיע, ולכן המחויבות של העיתון כלפיו הייתה מצומצמת. אולי הייתה גם מידה מסוימת של זלזול של חלק מהכתבים שעבדו על הסיפור ביהודי ליד מרוקו.

מודיע אחר, אנטוני מסקרנהס – עיתונאי הודי שהיה עד למאבקים שכתוצאה מהם הוקמה בנגלדש – הציע את עדותו על הלחימה לסנדיי טיימס. אוונס, שדחה את בקשתו של מסקרנהס להימנע מפרסום שמו היות שהסיפור היה אמור להתפרסם כדיווח של עד ראייה, הכיר בכך שהעיתונאי לא יוכל לשוב למערב פקיסטאן, שילם לו 22,000 דולר עבור הסיפור שהתגלגל במשך שבועות מספר, ובהכירו בכך שלעיתון הייתה מחויבות מתמשכת, שלח אותו חזרה לפקיסטאן כדי לחלץ את משפחתו, וקלט אותו בסגל כתבי העיתון.

במקרה של ואנונו האחריות הייתה רבה יותר. לכאורה, חוסר זהירות של אחד הכתבים הוא שעורר את התעניינותו של הרשויות בישראל בסיפור. לפי דבריו של אברהם רותם, בכיר בשב"כ בעת חטיפתו של ואנונו, הפעם הראשונה שנודע למסד הביטחוני הישראלי כי ואנונו היה בקשר עם הסנדיי טיימס הייתה "אחרי שעיתונאי בריטי הגיע לישראל כדי לבדוק אם צילומי של ואנונו היו אמיתיים. לולא התחושה הפטריוטית של עיתונאי ישראלי ידוע ששמע על ניסיונות הכתב לאמת את צילומי של ואנונו, השב"כ לא היה עולה על התקשרותו של ואנונו".²⁷

במשפטו של ואנונו העיר הונם על הביקור של פרנגל בישראל: "אמרתי לוואנונו מראש שאנו ניהור מאוד כיצד נעשה זאת [כלומר, כיצד יבדק את הרקע של ואנונו ואת סיפורו האישי – י"כ]. אינני בטוח עד כמה הדבר נעשה בזהירות בסופו של דבר. מן הראוי היה שכך יהיה".²⁸

שאלות של שיקול דעת התעוררו גם כאשר ואנונו יצר לראשונה קשר עם הסנדיי טיימס, ואמר כי אינו רוצה ששמו יקושר עם החשיפה. הונם התעקש שהמידע שיתפרסם יהיה בשמו של ואנונו, כי כל הערך של הסיפור היה בכך שלראשונה אדם בעל ידע פנימי על הכור בדימונה גילה את הסודות הכמוסים. אך גם אם היו מכבדים את רצונו של ואנונו להישאר אנונימי הייתה הכתבה מתפרסמת, היות ש-57 הצילומים שוואנונו צילם בתוך הכור היו בעלי חשיבות בינלאומית.

שני מאמרי מערכת נוספים הופיעו במשך תקופת המאסר של ואנונו שארכה 18 שנה. יתר על כן, העיתון חקר את נסיבות החטיפה של המוסד, כולל בדיקות מפורטות על מקום הימצאה של סוכנת המוסד "סינדי", שחטפה את ואנונו; את הפלגתו של ואנונו בים מאיטליה; את עדותו של פיטר הונם במשפטו של ואנונו שנערך

גם אל קוראיו וביקש מהם לשלוח גלויות שהפיק העיתון לנשיא ישראל, עליהן הופיעה תמונה של שתי ידיים המשחררות יונה, עם בקשה לחון את ואנונו, וגלויות לוואנונו העצור בכלא הישראלי כדי לעודדו.²⁹ מאוחר יותר ניסה ניל להגן על השתיקה היחסית שאפיינה את התנהלות העיתון עד 1992 בטענה ש"לא רציתי להצטרף אל המהומה התקשורתית הבינלאומית מפני חששתי שאם ישראל תרגיש שהיא נדחקת אל הפינה היא עלולה להפוך לעוד יותר בלתי מתפשרת" (Neil, 1997). כאשר רואיין ניל בידי כתב הארץ בלונדון בנובמבר 2006 הוא אף הרשה לעצמו להתבדח בראיון. כאשר הכתב שאל אותו על ספר העיתון תכנן לכתוב יחד עם ואנונו (תכנית שהתבטלה לאחר שוואנונו נעצר), השיב ניל שהסיפור היה אפילו טוב יותר. הוא היה מוכן לספק למוסד חלק מההכנסות, לדבריו.²⁶

העיתון התייחס אל המידע של ואנונו כאל סיפור עיתונאי טוב. לא זו בלבד שהעיתון לא מתח ביקורת על התכנית הגרעינית הישראלית (אך ביקר את הסודיות שאפפה את התכנית), אלא שהעורך אמר אחרי היעלמותו של ואנונו שהעיתון מבין כי ממשלה דמוקרטית חייבת להגן על סודותיה למען האינטרס הלאומי, וכי רוב הישראלים התייחסו אל ואנונו כאל בוגד. אילו היה ואנונו מעורר סימפטיה בקרב פלח משמעותי בציבור בישראל או בקרב הקהילה היהודית בבריטניה, שנמנית עם קהל הקוראים של העיתון, הייתה אולי התייחסותו של ניל לחטיפה שונה. אם עורך עיתון אינו מוכן לעמוד מאחורי התוצאות של גילוי מסוים, יהיו התגובות של אחרים אשר יהיו, לא ראוי שהוא ימשיך לחקור את הנושא.

רופרט מרדוק לא התייחס לנושא היעלמותו של ואנונו, אף על פי שהיה ידיד אישי של מי שהיה ראש ממשלת ישראל, בנימין נתניהו, בעת שוואנונו היה כלוא בישראל. אכן לא מקובל שבעל עיתון מעורב בעניינים שהיו בסמכותה של המערכת, שכן מערכת היחסים האידאלית מושתתת על אי התערבות מוחלטת של בעל העיתון בניהול, אך עם זאת עליו להיות זמין, אם רשת הקשרים שלו והשפעתו נחוצות. לעומת זאת, במקרה של העיתונאי פרזד בזופט (Farzad Bazoft) מהעיתון *The Observer*, שנדון למוות בידי המשטר העיראקי אחרי שנתפס לוקח דוגמאות עפר ליד מתקן גרעיני עיראקי, פנה יושב ראש העיתון, טייני רולנד, אל הנשיא קנט קאונדה מזמביה, שאותו הכיר מזה שנים רבות. פנייתו של קאונדה לסדאם חוסיין לא הצילה את בזופט מן הגרדום, אך סייעה לשחרור האחות הבריטית דפנה פריש, שהייתה יחד עם בזופט בעת שנעצר. הסנדיי טיימס יכול היה לעשות שימוש במידע המסווג הנוסף על הכור בדימונה שהיה ברשותו ושלא נכלל בפרסומים ולנהל משא ומתן עם הרשויות בישראל, תוך איום לפרסם עוד חומר על התכנית הגרעינית. הכתבה בת 6,000 המילים היה רק אחוז קטן מתיק בן 60,000 מילים של עדויות מוקלטות שמסר ואנונו לכתבי העיתון ולד"ר ברנבי על התכנית הגרעינית. הרשויות בישראל היו מעוניינות לדעת איזה מידע מסר ואנונו, וראוי היה שארגון Time International (רשת עיתונים ובכללם הסנדיי טיימס) היה פותח במשא ומתן חשאי עם הרשויות בישראל מתוך כוונה להחזיר את המידע שטרם פורסם בתמורה להפחתת תקופת מאסרו של ואנונו או להקלה בתנאי מאסרו.

בעבר היו תקדימים להיעלמות כתבים של סנדיי טיימס. ב-1976 נעלם הכתב ג'ון סוויין כשדיווח על מלחמת הגרילה באריתריאה. מי

מה שלא ניתן לערער היא העובדה שוואנו הצליח לפרוץ את חומת השתיקה שאפפה את פרויקט הכור בדימונה.

אך גורלו של מדליף הסיפור היה בלתי אופייני לעולם העיתונות ומסיפורו יכולים ארגוני חדשות ללמוד לקחים חשובים, שכן הוא מראה כי ההגנה על מקורות אינה מספקת. מעבר לשאלה אם הסנדיי טיימס עשה מספיק כדי להקל על המחיר הכבד ששילם המדליף, הפרשה הראתה שכאשר עיתון מתעמת עם בר פלוגתא נחוש, לא עומדת לרשותו סוללה של אמצעים מעבר לחשיפה בתקשורת ולהפעלת שדולה.

הערות

- 1 דיון כולל על מערכת היחסים בין הביטחון הלאומי והתקשורת בישראל, ראו גנבי (1985); סגל (1996); Goren and (1996) chs. 10 and 11; Goren (1979) Rothman (1982).
- 2 תיאורים של פרויקט הגרעין, ראו (1971) Jabber (1999); Cohen.
- 3 מרדכי ואנונו, שעזב את ישראל ב־1985 אחרי שפוטר מהכור הגרעיני, נסע לאוסטרליה. מתווך פגש בסידיני, אוסקר גאררו, יצר קשר עם הסנדיי טיימס אחרי ששמע הרצאה שוואנו נתן על עבודתו בכור בדימונה.
- 4 הסנדיי טיימס בנה את המוניטין שלו בתחום העיתונאות החוקרת בראשית שנות השישים, כאשר הקים יחידה של עיתונאים חוקרים, שכתבותיהם הופיעו תחת הלוגו Insight. החשיבות של "אינסייט", לפי ספר ההיסטוריה הרשמי של העיתון, הייתה בכך שהעיתון הראה כי צוות של שלושה־ארבעה אנשי צוות הרגילים לעבוד יחד מסוגלים לבצע חקירות מעמיקים על סיפורי חדשות חשובים בצורה טובה יותר מסגל חדשות גדול הרגיל לעבוד באופן עצמאי (Hobson et al., 1972). אולם משנת 1981 שם העיתון פחות דגש על חקירות חדשותיות מסיבות פיננסיות. בשנה זו רכש רופרט מרדוק את המהדורה היומית של ה־Times וה־Sunday Times מלורד טומסון. היות שהעורך פרנק ג'ילס היה גם הוא מודאג עקב כך ש"אינסייט" הפכה במשך השנים לאימפריה עצמאית כמעט, הוא פירק את היחידה. ב־1983, כשאנדרו גיל מונה לתפקיד עורך העיתון, הוא המשיך בגישתו של ג'ילס, אך קבע שצוותים של "אינסייט" ימונו לעבוד על סיפורי חקיר אדהוק (The Guardian, 22.10.1983).
- 5 לתיאורים של פרשת ואנונו, ראו Gilling and Toscano (1990); McKnight (1991); כהן (2005).
- 6 The Sunday Times, 5.10.1986
- 7 שם.
- 8 שם.
- 9 Time, 12.4.1976
- 10 "מפני שוואנו אמר את זה ואחר כך הסיפור שלו זכה לכאורה לחיזוק אמינותו עקב חטיפתו והעמדתו לדין, זה התאים מאוד לממשלת ישראל", שיער ברנבי (CBS News, 27.2.1988).
- 11 The Sunday Times, 5.10.1986
- 12 FAS נוסד ב־1945 בידי מדענים בארצות הברית שעבדו בפרויקט מנהטן [Manhattan] לפיתוח נשק גרעיני. המדענים הקימו את FAS תחת השפעת הפצצות הירושימה ונגסקי, כדי שחידושים טכנולוגיים בהקשר לאטום יכונו למטרות של שלום ולא ללחימה.
- 13 הארץ, 29.12.1993.
- 14 פרוטוקול המשפט של ואנונו, מס' 260140. בית המשפט המחוזי, ירושלים, מס' פ 461.86.
- 15 The Sunday Times, 12.10.1986

בדלתיים סגורות; וראיון משוחזר עם ואנונו אחרי שהוא שוחרר מבידוד בכלא. 134 פריטי מידע שהיו קשורים לוואנונו התפרסמו בתקופה שבין 1986 עד לשחרורו מן הכלא, באפריל 2004. לאור העובדה שהללו היו קשורים במידה רבה לחדשות האקטואליות באותו זמן, לא הייתה להן פריסה אחידה, ורוב הכתבות פורסמו במשך שלושה תקופות: ב־1986-1987 בעקבות חטיפתו של ואנונו והמשפט שלו, ב־1998 כאשר ואנונו שוחרר מבידוד, וכאשר הוא שוחרר מהכלא ב־2004. כמו כן פרסם העיתון 11 מכתבי קוראים. אך היה זה נאיבי לצפות שגילויים עיתונאיים ישפיעו על ממשלת ישראל לשחרר את ואנונו. באופן אירוני, בעוד שהעיתון חשף את תפקידיהם של שירות הביון הישראלי ושל שירות הביון האוסטרלי בחטיפה, הוא נמנע מלקרוא את התפקיד שמילא שירות הביון הבריטי, כולל השאלה אם הסנדיי טיימס פנה אל ה־MI5 וכך הוזהר לגבי כוונות הישראליים – או אם ה־MI5 עצמו אמר למוסד מראש שיתעלם מהיעלמותו של ואנונו. יתר על כן, היו כתבות המשך של הסנדיי טיימס על התכנית הגרעינית עצמה.

לפי הדיווח העיתון השתתף בכיסוי ההוצאות המשפטיות של ואנונו. העיתון תרם 28,000 לירות שטרלינג לצורך סיוע משפטי לוואנונו במשפטו, אך רק הונם בא לישראל כדי לתת עדות. העיתון סירב לשלם חלק מההוצאות המשפטיות של עורך הדין של ואנונו, אביגדור פלדמן, בתקופת המשפט המקורי של ואנונו ב־1987-1988, שכללו הגשת ערעורים משפטיים על תנאי המאסר של ואנונו ועל פרסום הפרוטוקולים של משפטו של ואנונו ב־1999. העיתון החזיר חשבון אחד של פלדמן וצירף מכתב שבו נכתב "כי העיתון מעולם לא התחייב שימשיך לשלם את ההוצאות המשפטיות של מרדכי. [...]" הסנדיי טיימס מקבל את העובדה שאתה השקעת זמן רב בעבודה למען מרדכי, אך עשית זאת מרצונך החופשי ולא יעלה על הדעת שהסנדיי טיימס יחזיר לך את שכר טרחתך באופן מלא או בחלקו תמורת עבודתך".²⁹

בדיעבד, הצעדים שונקטו על ידי העיתון אישרו שהייתה לו מחויבות מוסרית מסוג כלשהו כלפי ואנונו. בחינה מדוקדקת יותר מגלה שהיה בלבול רב והעדר אחידות בתגובות על מקרה שבו מודיע חשוב נחטף על ידי ממשלה זרה.

סיכום

המידע על הכור הגרעיני בדימונה היה אחד הסיפורים החשובים ביותר שהעיתון פרסם לאחר שהתמנה ניל לעורך העיתון. ניל קיווה שהסיפור יתרום לעצירת הירידה בתפוצתו של העיתון, שהלכה והצטמצמה בסדר גודל של כ־200,000 עותקים במשך השנתיים הקודמות, שבהן נמכר מספר העותקים הנמוך ביותר זה עשרים שנה. היעלמותו של ואנונו, החטיפה ומשפטו בישראל סיפקו לסנדיי טיימס פרסום נוסף, שהיה בלתי צפוי מראש.

סיפורו של ואנונו היה סיפור חדשותי טיפוסי במובנים רבים, שהתחיל כהדלפה מסיבות אידאולוגיות. היכולת לבדוק את הסיפור הייתה מוגבלת בשל אי שיתוף הפעולה של הרשויות בישראל, והדיוק המלא בסיפור אינו ודאי עד עצם היום הזה. דבר זה מעורר שאלות חשובות על תפקידם של עיתונאים בהבניית המציאות. כפי שקורה במקרים רבים בחדשות, ההשלכות של הסיפור פנו לכיוונים שונים.

- נגבי, משה (1985). *נמר של נייר*. תל-אביב: ספרית פועלים.
סגל, זאב (1996). *חופש העיתונות: בין מיתוס למציאות*. תל-אביב: פפירוס.
רותם, אברהם (1999). *האמת, חבר*. רמת השרון: בר / קרן.
Barnaby, Frank (1989). *The Invisible Bomb: the Nuclear Arms Race in the Middle East*. London: Tauris.
Cochran, Edwin (1996). "Deliberate Ambiguity: An Analysis of Israel's Nuclear Strategy," *Journal of Strategic Studies*, 19, pp. 321-342.
Cohen, Yoel (2001). *Whistleblowers and the Bomb: Vanunu, Israel and Nuclear Secrecy*. London: Pluto Press.
Gilling Tom, and John McKnight (1991). *Trial and Error: Mordechai Vanunu and Israel's Nuclear Bomb*. Eastbourne: Monarch.
Goren, Dina (1979). *Secrecy & the Right to Know*. Ramat Gan: Turtledove Press.
Goren, Dina, and Rothman, Rozann (1982). "Government-News Media Relations in Israel". in Dan Nimmo and Michael Mansfield (eds.), *Government and the News Media: Comparative Dimensions*. Texas: Baylor University Press.
Hersh, Seymour M. (1991). *The Samson Option: Israel's Nuclear Arsenal and American Foreign Policy*. New York: Random House.
Hobson, Harold, Phillip Knightley, and Leonard Russell (1972). *The Pearl of Days*. London: Hamish Hamilton.
Jabber, Fuad (1971). *Israel and Nuclear Weapons*. London: Chatto & Windus.
Levite, Ariel, and Emily Landau (1994). *In the Arab Eyes: Israel's Nuclear Image*, Tel Aviv: Papyrus.
Milhollin, Gary, (1987-8). "Heavy Water", *Foreign Policy*, 12, 36-52.
Neil, Andrew (1997). *Full Disclosure*. London: Pan.
Pean, Pierre (1981). *Les Deux Bombes*. Paris: Fayard.
Toscano, Louis (1990). *Triple Cross: Israel, the Atomic Bomb, and the Man who Spilled the Secrets*. New York: Birch Lane Press.
16 פרטוקול המשפט של ואנונו, מס' 260297. בית המשפט המחוזי, ירושלים, מס' פ 461.86.
17 פרטוקול המשפט של ואנונו, מס' 260145-6. בית המשפט המחוזי, ירושלים, מס' פ 461.86.
18 מים כבדים מאפשרים להשתמש בכורים גרעיניים באורניום טבעי, שהוא זמין מאוד, במקום באורניום מועשר, שהוא נדיר וכפוף לפיקוח חמור. נורבגיה התנתה את אספקת המים הכבדים שלה בכך שתהיה לה הזכות לבדוק אותו ולוודא שישראל עומדת בהבטחתה. היא ביצעה בדיקה אחת בלבד ב־1961, לפני השלמת הקמתו של הכור הגרעיני בדימונה (Milhollin, 1987-8).
19 פרויקט ויסקונסין נוסד ב־1986 בידי פרופ' גרי מילהולין (Milhollin) מאוניברסיטת ויסקונסין על מנת לחקור ולפעול נגד נשק גרעיני ונשק לא קוונטוניולי אחר.
20 כנס על נשק גרעיני, הציבור והתקשורת, אוניברסיטת חיפה, 1995.
21 סקר שנערך על ידי מרכז יפה למחקרים אסטרטגיים, אוניברסיטת תל אביב, 1991.
22 שם.
23 שם.
24 *The Sunday Times*, 19.11.1986
25 *The Sunday Times*, 12.12.1992
26 *The Sunday Times*, 2.11.1986
27 Rotem, 1999, p. 60
28 פרטוקול משפט ואנונו מס' 260035. בית המשפט המחוזי, ירושלים, מס' פ 461.86. אך לפי דבריו של לואיס טוסקנו (Toscano, 1990, pp. 77-80) המוסד ידע על קשריו של ואנונו עם התקשורת עוד כשהוא היה באוסטרליה.
29 Hounam, 1999, p. 201

מקורות

כהן, אבנר (2005). *הטאבו האחרון*. תל אביב: כנרת, זמורה-ביתן.
כהן, יואל (2005). *המתריע מדימונה: ואנונו, ישראל והפצצה*. תל-אביב, כבל.